

Мирјана М. Секулић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за хиспанистику

ЦРЊАНСКИ У ШПАНИЈИ 1933. ГОДИНЕ: ПРИЛОГ БИОГРАФИЈИ

Abstract: Due to the lack of detailed information about the voyage of Miloš Crnjanski to Spain in the 1933, not only in the first biography of this author written by Radovan Popović (1980), but in its later editions, this paper emerges an intent to fulfill information about the period of life that Crnjanski himself considered as important. Crnjanski traveled to Spain as one of the news reporters from different countries, invited by the Spanish republican government. In order to explain the circumstances of this official visit, we gather information about this voyage from the Spanish newspapers that covered this event and then we try to confront it with the information provided in the Crnjanski's travelogues. The results of this confrontation a further investigation show the ideology of Spanish government that used tourist potentials of Spain as an instrument of constructing the image of Spanish stability.

Key words: Miloš Crnjanski, Spain, voyage, tourism, politics

У књизи *Пути српске књижевности* Јована Деретића (Деретић 1996: 213) налазимо: „Чињеница што су личности с највећим и најтрајнијим утицајем у српској књижевности били путници у стране земље јесте појава да јој се посвети много више пажње него што је досад учињено.” Путовање у стране земље обележило је живот Милоша Црњанског (Чонград, 1983 – Београд, 1977). Црњански је путовао како из задовољства тако и услед разних обавеза, а његове дестинације су условљене различитим друштвено-политичким околностима у земљи и иностранству. Путовао је у Енглеску, Русију, Француску, Немачку, Италију, Шпанију и друге земље. Отуд Слађана Јаћимовић (Јаћимовић 2009: 80) у чланку „Трагање за везама у прекиду: позиција путописца у путописима Милоша Црњанског” закључује да је Црњанском и „сама биографија наметнула жанр путописа, који је управо у време авангарде неосетно а нагло са књижевне маргине ушао у средиште авангардног превирања и превредновања”.

Шпанија је била једна од земаља у коју је Црњански одувек желео да отпутује, како је сам записао у тексту „Мој шпански увод”. Још од дечачких

1 mirjanamsekulic@gmail.com

дана, како наводи, када је становао у кући сиромашног учитеља, носио је успомене на велико дело о шпанској култури, *Кармен*, како Меримеово књижевно дело тако и Бизеову оперу, са којим га је сам учитељ упознао. Црњански готово носталгично пише: „Увек ме је нешто вукло, и доцније, у Шпанију” (Српјански 1995: 394b). Планирао је да отпутује у Шпанију онда када су га послали у Галицију, у Пољску, на почетку Првог светског рата. Године 1930. мислио је да ће сигурно отићи у Шпанију, па је чак и кренуо на пут бродом. Међутим, стигао је само до Рисна због лоших временских услова. Тада одустаје од идеје путовања у Шпанију и размишља о путовању на север, у поларне крајеве.

Стога, позив да посети Шпанију 1933. године стиже као изненађење за Црњанског. Он у већ поменутом тексту наводи да је позив упућен од стране шпанског посланика у Београду, чије име бележи као „Карлос Франциско Алкала Галијано, гроф де Торихос”[sic]². Позив се односио на посету „револуционарној Шпанији” са групом представника светске штампе:

„Позив који ми је, изненада, у мају 1933. у име републике упутио шпански посланик у нашој земљи, Карлос Франциско Алкала Галијано, гроф де Торихос, да посетим револуционарну Шпанију, са још 26 страних новинара, прихватио сам – то је схватљиво после свега тога – као улазницу у неку шпанску зарзуелу³, у театар. У то доба, нисам ни слутио да је то тек први мој пут и да ћу у Шпанију путовати још” (Српјански 1995b: 395–396).

У најпотпунијој биографији Милоша Црњанског коју је саставио Радован Поповић, пак, нема детаљнијих података о овом путовању писца у Шпанију. Заправо, у књизи *Животи Милоша Црњанског*, Поповић (Роровић 1980: 161) као једину референцу на боравак Црњанског у Шпанији наводи следећи део текста:

„У јуну путује у Шпанију. Шаље га редакција 'Времена'. Пише опширне репортаже: Мадрид дану, Мадрид ноћу, Атенео де Мадрид, На пријему код председника г. Заморе, Хитлеров знак у предсобљу Шпаније, Ескоријал, Месечина над Кастилијом, Сјудад Родриго, На мосту калифа у Кордоби, Севиља, Валенција.”

- 2 Право име грофа од Торихоса било је Фернандо Алкала Галијано и Смит (Fernando Alcalá Galiano y Smith, Conde de Torrijos (1883–1958)). Опсежнија биографија грофа од Торихоса доступна је у књизи *España y Croacia entre diplomacia y política* (El diplomático español D. Fernando Alcalá Galiano y Smith, Conde de Torrijos (1883–1958)), чији је аутор Карло Будор.
- 3 Шп. *zarzuela* (сарзуела) је комад са певањем, сличан оперети, митолошке или херојске садржине, омиљен на шпанском двору друге половине 17. века. Писали су је барокни аутори Калдерон де ла Барка и други.

При томе, ако се погледа текст Црњанског „Мој шпански увод”, време одласка у Шпанију се не подудара са оним које наводи Радован Поповић. Биограф Црњанског ситуира у Шпанији у јуну 1933. године, док Црњански у споменутом тексту пише како је најлепше што је видео у Шпанији као врелој земљи био снег у мају на планини Сијера Невада, у близини Гранаде, што нам указује на посве другачију временску одредницу његовог боравка у Шпанији.

Поповић у овом првом издању биографије не даје прецизне податке о датуму одласка Црњанског у Шпанију, али ни његовог повратка у Србију. Међутим, у каснијем и допуњеном издању биографије, *Црњански: документарна биографија* из 1993. године, исти аутор чак ни не наводи путовање Црњанског у Шпанију. Након забелешке о објављивању Црњансковог романа *Кали шпанске крви* у наставцима у дневнику *Време* током марта и априла 1932. године, Поповић (Роровић 1993: 136) прелази сасвим нагло на март 1934. године, када је Црњански објавио текст „Оклеветани рат” у *Времену*. Боравак у Шпанији 1933. године је потпуно занемарен, иако није безначајан ни за живот Црњанског нити за његову поезику.

У тексту „Међу шпанским сељацима” налазимо белешку Црњанског о томе да је шпанска влада позвала представнике светских листова да посведоче о друштвено-политичкој ситуацији у Шпанији 1933. године, али да је њихово путовање по Шпанији организовала пре свега као туристички обилазак:

„У мају месецу године 1933. влада сењора Азање позвала је 26 новинара са разних страна света, да им покаже како је у Шпанији. За *Време* путовао сам ја. У Бургосу је било бомби и мртвих, у Севиљи су пуцали по улицама, али наш је задатак био да видимо само магнолије, јасмине и андалуске вртове” (Срњански 1995а: 483).

О том нескладу између званичног мотива посете Шпанији и усмеравању погледа посетилаца према природним лепотама и туристичким атракцијама Црњански ће више пута говорити. На другом месту Црњански још прецизније објашњава околности одласка у Шпанију:

„Сањао сам о том путу у поларне крајеве. А баш тада спремаху ми дочек у земљи сомбрера, кориде и гитара. Влада сењора Азање позвала је била новинаре из целог света, да стекну уверење да је република стабилна. Социјалисти и шпански гранди пили су са нама манзанилу. Одбори за дочек били су састављени од крајњих левичара и ауторитета. И најлепших жена. Ишли смо, два пута дневно са банкета на банкет. Уместо у поларне крајеве, отишао сам, тако, у Шпанију” (Срњански 1995б: 396).

Дакле, улога Црњанског је била да посведочи о стабилности шпанске републике и увери српску јавност у своје сведочење. Ради тога шпанска влада

је путовање организовала на маргинама политичких и друштвених немира, усмеравајући светску јавност на непролазне вредности шпанске културе или, како се види из наведеног цитата, на уживање у шпанском гостопримству и раскоши шпанске гастрономије.

Банкети у овом случају стичу друштвено-политички и симболички смисао. Храна постаје средство за социјализацију и промовисање друштвених вредности. Социјализованост исхране се потврђује тзв. ритуалима позивања на обед (*ritos de comensalidad*), који се још називају и ритуалима интеракције, будући да им је основна функција зближавање чланова неке групе или заједнице. Смисао овог позивања јесте да се они који заједно обедују и „деле хлеб” зближе, јер се у овом контексту често наглашавају њихове друштвене везе (Arnaiz 2001: 180). Мафезоли (Maffesoli 1990: 53) такође истиче да је од великог значаја простор и контекст обедовања. Он објашњава да јавни простори попут ресторана, кафеа или простори у којима се одржавају банкети пружају могућност ступања у контакт и обраћање некоме ко је близу, а при том представља алтеритет. Присутни су доступни за комуникацију, а необавезни разговори доводе до здруживања и упознавања, превазилажења разлика, па и контаминације идејама. Исхрана постаје у овом случају метафора веза које се стварају међу људима (Maffesoli 1990: 115).

Оно што се једе, где и како се једе, како се служи и коме, није случајност и условљено је многим елементима који у ширем смислу упућује на културни идентитет. Георг Зимел у тексту „Социологија хране” (Simmel 1986) објашњава сложен социолошки чин самог тренутка обода: ритуал исхране као нешто унапред осмишљено и планирано. Битно је време када се обедује, шта се обедује, раскошност, обилатост или сиромаштво трпезе, и све то постаје симболички израз друштвених односа. Ако узмемо ово напред споменуто у ширем смислу, онда се може говорити о инструментализацији исхране у промоцији мира, раскоши, богатства Шпаније током посете Црњанског. Такав друштвени и симболички карактер обода се потврђује у поступцима којима присуствује и које описује Црњански. Током тих банкета, како он бележи, шпански домаћини, градоначелници и велики земљопоседници који су их угошћавали, држали су говоре а затим су вођене и политичке расправе међу гостима. Упркос њиховом значају, Црњански ретко преноси њихове садржаје, али истиче расположење страних новинара, као и поступке шпанских домаћина. На овај начин Црњански спознаје какав однос према шпанској ситуацији је имала светска штампа, као и каква су очекивања других новинара од боравка у Шпанији. Богате трпезе су Црњанског такође наводиле на преиспитивање положаја сиромашних (као у случају црнца који се попео на дрво палме како би импресионирао госте), као и на мотиве за припрему банкета (како примећује, богати сељаци су били приморани да организују раскошне трпезе).

О великом значају споменутих банкета сведоче и бројне новинске репортаже (шпански листови *ABC*, *El Liberal*, *La Vanguardia*) које су бележиле

да је у посету Шпанији пристигла група светских новинара који су били веома утошћени у сваком месту које су посетили. Међу њима се нарочито истиче дневни лист *Ла Вангвардија* (*La Vanguardia*) који је посветио двадесетак кратких репортажа овој посети и у свима истакао шпанско гостопримство обележено раскошним обедима.

Ове репортаже, осим истицања чињенице да су посетиоци били веома лепо примљени, дају нам податке о прецизним датумима и местима која су новинари посетили, па можемо да реконструишемо маршруту путовања по Шпанији. Тако сазнајемо да је први дан боравка у Шпанији, 11. мај 1933, протекао у Мадриду посетом кориди. Два дана касније, такође у Мадриду, новинаре је свечано примио у својој палати председник Алкала Самора. Дане 14. и 15. мај новинари проводе у Саламанки, где првог дана упознају чувеног шпанског писца Мигела де Унамуна. Дан касније одлазе на екскурзију у градић Сјудад Родриго, близу границе са Португалијом, а одатле иду на планину Гредос и у варош Бехар у близини Саламанке. На планини Гредос су смештени у хотелском одмаралишту, на шпанском „ragador”, што је реч коју ће Црњански преузети и без превода на српски користити у својим текстовима.

Од 22. маја новинари се налазе у Андалузији, на југу Шпаније и посету започињу боравком у Кордоби. Дан касније, 23. маја увече, стижу у Севилу у којој се задржавају два дана. Након тога, иако нема забелешке у листу *Ла Вангвардија*, претпостављамо да одлазе у Кадис, на обали Атланског океана, будући да Црњански посвећује један текст овом граду. Одатле новинари путују у Гранаду у којој проводе 27. и 28. мај. Из Гранаде ће се упутити у Алмерију, Мурсију и Аликанте са посетом вароши Елће, где ће провести по један дан. Касно увече 1. јуна стижу у Валенсију у којој остају два дана и посећују место Манисес, а затим 3. јуна одлазе у Мадрид са заустављањем у Куенки. У шпанској престоници се завршава путовање ове групе новинара.

Упоређивањем текстова репортажа у шпанским дневним листовима и путописима које је Црњански оставио као сведочанство о свом боравку у Шпанији можемо да приметимо одређене разлике у формулисању мотива и карактера путовања. Из кратких репортажа објављених у листу *Ла Вангвардија* током маја 1933. године стиче се знатно другачији утисак о боравку представника светске штампе у Шпанији. Док Црњански тврди да је позив за одлазак у Шпанију потекао од шпанске републиканске владе, преко њеног представника у Југославији, грофа од Торихоса, шпански лист о томе не даје податке. У тим репортажама се инсистира на чињеници да су страни новинари гости Националног савета за туризам (*Patronato Nacional del Turismo*), док се политичке импликације посете не помињу. Разлог њиховог боравка се не открива, штавише, наводи се да су новинари на туристичком пропутовању („*en viaje de turismo*”), као, на пример, у репортажама из Алмерије, датираним од 5. маја и 10. маја. У репортажи из Саламанке, од 12. маја, наводи се да ће новинари доћи у Саламанку са циљем да посете тај монументални град и да

им се спрема пријатељски дочек. Наводи се затим да су их примили представници власти, туристичке организације и удружење новинара, уз нагласак на томе да се ради о туристичком путовању. Описан је програм њихове посете том граду, који је садржао организовање регионалне прославе уз хор са народним песмама. Такође је наведена белешка о екскурзији новинара у Сјудад Родриго и на планину Гредос, која је организована у њихову част. У Мадриду је само забележено да је председник републике примио посету страних новинара, али без детаља о разговору који се водио. На исти начин репортаже извештавају о посетама другим шпанским градовима. Политички аспекти се циљано занемарују.

У свим репортажама које се односе на боравак страних новинара у Шпанији наглашава се да су новинари били у туристичкој посети, да су обилазили споменике културе, па и да су у Шпанији управо ради таквог обиласка. Инсистира се на томе да су свуда лепо примљени и угошћени, уз опис манифестација које је сваки град припремио у њихову част. Реч која се понавља у различитим облицима у репортажама јесте „*obsequio*” (*obsequiados*, *obsequiados...*), што значи да је новинарима указано поштовање и да су веома почашћени. Упорно се тврди да је учињено све да новинари буду задовољни пријемом и стекну повољан утисак о Шпанији, што је и био циљ путовања. У репортажама из сваког града се наводи програм за дочек новинара који је обухватао разне манифестације културно-уметничког садржаја, али и да су посећивали типична шпанска места. За новинаре су приређивани концерти, ручкови, вечере, разне приредбе, обилазак свих знаменитости у посећеним градовима, пријем код градоначелника, екскурзије у позната одмаралишта и туристички атрактивна места. Све то потврђују фотографије које су пратили репортаже. Поглед новинара, представника светске штампе, био је усмераван на шпанске обичаје, пејзаже и културне знаменитости уместо на политичка трвења и шпанску националну нестабилност током Друге републике.

Туризам, како видимо, постаје инструмент политичких претензија шпанске власти. Стога, иако обликовано као туристички обилазак, путовање Црњанског и других новинара по Шпанији усклађено је са идеолошким мотивима републиканске власти. Стиче се утисак да се растачу границе између политизације туризма и туристичке обојености политичке посете новинара Шпанији.

У расветљавању односа шпанске власти према туризму треба имати у виду да је Национални савет за туризам је основан 1928. године као прва интервенција државне власти у области туризма. Институција је створена како би туристички припремила Шпанију за Светску изложбу 1929. године у Севиљи и Барселони, али и по угледу на друге европске земље (Moreno Garrido 2010: 103). Настаје из потребе да се превазиђу одређени недостаци, прво у смислу инфраструктуре и хотела, а затим информације и пропаганде туристичких потенцијала Шпаније. То је био први национални покушај да се промовише Шпанија ван њених граница. Ако се узме у обзир листа хотела и одмаралишта

који су били под заштитом државе, страни новинари посетили су добар део истих: одмаралиште Гредос, Оропеса, Сјудад Родриго, Кадис, Убеда, Авила итд.

Карактер тих хотела и одмаралишта, које је Црњански дефинисао као спој традиције и модерног, такође није случајност. Две деценије пре оснивања Националног Савета за туризам маркиз де ла Вега-Инклан, на челу Туристичке организације, истакао је потребу за новим концептом хотела у Шпанији. Великим хотелима треба додати право шпанско одмаралиште, скромног изгледа, са очуваним традиционалним карактером и у складу са регионалним карактеристикама, али које истовремено испуњава захтеве модерног живота (Moreno Garrido 2005: 36). Прво одмаралиште тог типа је било на планини Гредос (Parador Nacional de Gredos), основано 1928. године, а које су посетили и страни новинари 1933. године.

Званична улога туризма, у терминима националног промовисања, самим тим веома је блиска структурама моћи (Moreno Garrido 2005: 50). Туризам је коришћен за ширење идеје шпанског националног идентитета, а у оквирима борбе за питања моралног и економског препорода земље стицао је посебно велику улогу. Треба истаћи да идеја синтезе модерне и традиционалне Шпаније, која се одражавала у архитектури и начину живота постојала је и пре периода Друге шпанске републике и владала је генерално у туристичком дискурсу, док је у контексту друштвене нестабилности и сукоба визија тзв. две Шпаније нарочито истакнутих током Друге републике попримила додатни значај за слике шпанског идентитета. Новина Националног савета за туризам била је и идеја да се туризам одвоји од уметности и да подједнаку улогу имају пејзажи, градови, разонода и спортови. Основна замисао шпанске власти била је да путем овако усмереног погледа на Шпанију страни новинари допринесу стварању слике једне велике нације која иде у корак са осталим европским земљама (Moreno Garrido 2005: 43). У контексту раширених расправа о заосталости и потреби „европеизације” Шпаније које су водили шпански интелектуалци крајем 19. и почетком 20. века, овакво уобличавање слике Шпаније у иностранству стиче посебан значај.

У том смислу треба имати у виду да су разним идеолошким потезима знаци заосталости претворени у знаке традиције и уједно у особите туристичке атракције за стране посетиоце. Истовремено су истицани знаци индустријализације и техничког напретка који су указивали на то да Шпанија настоји да се изгради као модерна нација упркос многим показатељима заосталости. Овакву слику о Шпанији уобличава и Милош Црњански у својим путописима „У земљи тореадора и сунца”. Он, пре свега, препознаје Шпанију у њеним „заосталим”, традиционалним и руралним пре него градским формама живота, иако му не промиче индустријски напредак и једна нова динамична Шпанија, знатно мање привлачна оку странца.

Луцидном оку Црњанског није промакла ни идеолошка мотивисаност туристичког пропутовања по Шпанији. Као што смо напред већ истакли, Цр-

њански запажа туристичку обојеност пута, али не заборавља да укаже на политичке садржаје са којима се суочавао. Отуд ће више пута наводити несклад између онога што је очекивао пре одласка у Шпанију и стварности коју је затекао. Примера ради, у једном тексту бележи: „Пре но што сам у Шпанију дошао мислио сам да је сва у ритму бомби. Нема сумње да има и тога, али га звук пасодоблеа свуда загуши” (Crnjanski 1995a: 423). Шпанија је имала и мирну реалност поред очекиване најаве у светској јавности и такву слику о Шпанији су власти и настојале да изграде. Међутим, ситуација се мењала од места до места и у појединим тренуцима Црњански бележи знаке друштвених немира, као на пример у Бургосу и Севиљи: „У Бургосу је било бомби и мртвих, у Севиљи су пуцали по улицама, али наш је задатак био да видимо само магнолије, јасмине и андалуске вртове” (Crnjanski 1995a: 483).

Упркос настојањима водича да усмере погледе страних новинара према лепотама Шпаније, брижљиво око нашег путописца бележило је противречности шпанске стварности. Зато и не чуди реакција Црњанског да се удаљи од водича који су страним посетиоцима показивали велика дела уметности и отисне се сам по другим крајевима градова у потрази за аутентичном свакодневицом немонтираном за стране туристе. На тај начин је настојао да открије једну „праву” Шпанију ненаметнуту туђим критеријумима, ни политичким нити туристичким. Отуд, иако су у текстовима Црњанског присутни утицаји водича, у слици Шпаније налазимо константно преиспитивање претходних очекивања и непосредних утисака, несклада између званичних изјава шпанске власти и друштвене стварности, са циљем да се представи једна сложена стварност коју је аутор затекао током свог боравка у њој и о којој је планирао, како бележи у тексту „Мој шпански увод”, да напише и књигу.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ / REFERENCE LIST

- Arnaiz 2001: M. Arnaiz, *Somos lo que comemos. Estudio de la alimentación y cultura en España*, Barcelona: Ariel.
- Crnjanski 1995a: M. Crnjanski, *Putopisi I*, Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog, BIGZ, SKZ, L'Age d'Homme.
- Crnjanski 1995b: M. Crnjanski, *Putopisi II: Putevima raznim*, Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog, BIGZ, SKZ, L'Age d'Homme.
- Deretić 1996: J. Deretić, *Put srpske književnosti*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Jaćimović 2009: S. Jaćimović, „Traganje za vezama u prekidu: pozicija putopisca u putopisima Miloša Crnjanskog”, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 57/1, str. 79–109.
- Maffesoli 1990: M. Maffesoli, *El declive del individualismo en las sociedades de masas*, Barcelona: Icaria.

- Moreno Garrido 2010: A. Moreno Garrido, "El Patronato Nacional de Turismo (1928–1932). Balance económico de una política turística", *IHE*, pp. 103–134.
- Moreno Garrido 2005: A. Moreno Garrido, „Turismo de élite y administración turística de la época (1911–1936)", *Estudios turísticos*, 163–164, pp. 31–54.
- Popović 1980: R. Popović, *Život Miloša Crnjanskog*, Beograd: Prosveta.
- Popović 1993: R. Popović, *Crnjanski: dokumentarna biografija*, Beograd – Gornji Milanovac: Prosveta – Dečje novine.
- Popović 2009: R. Popović, *Beskrajni plavi krug*, Beograd: Službeni glasnik.
- Simmel 1986: G. Simmel, "Sociología de la comida", *El individuo y la libertad. Ensayos de crítica de la cultura*, Barcelona: Península, pp. 263–270.

Mirjana Sekulić

CRNJANSKI IN SPAIN IN 1933: THE CONTRIBUTION TO BIOGRAPHY

Summary

The paper intends to fulfill the gaps in the biography of Miloš Crnjanski, related to his voyage to Spain in 1933. In the biographies of this author written by Radovan Popović there is a lack of information on this period of Crnjanski's life. Crnjanski traveled to Spain as a representative of Serbian newspapers with a group of reporters from all over the world, invited by Spanish government during the Second Spanish Republic. Considering this period as an important one for his life and his poetics, in this paper we conducted a comparative research into Spanish reportages that covered the news about the voyage of the reporters throughout Spain and the travelogues written by Crnjanski. Hence, certain divergences between them were detected. For instance, Crnjanski writes that the invitation came from the Spanish government, while in Spanish newspaper *La Vanguardia* we find that the voyage is organized as a tourist travel by National Tourist Patronage. Behind this divergence lies the fact that this institution is created as a governmental organization. Further reading of this reportages reveals the instruments of the ideology of Spanish government, such as organizing tourist travel, highlighting Spanish natural and artistic beauties in order to show to the foreign guests that Spanish republic is a stable and peaceful country that welcomes people from all over the world. Conducting the research into the ideology of the mentioned institution we traced the origin of Crnjanski's notes on hospitality, Spanish character and the image of Spain both, as traditional as a modern country.

Key words: Miloš Crnjanski, Spain, voyage, tourism, politics

Рад примљен: 9. 5. 2016.
Рад прихваћен: 16. 5. 2016.